

תחנה ראשונה

היה הייתה בובת תיאטרון

תיאטרון הבובות העממי והמסורתי

ב תחנה זו נתודע אל הגיבורה הראשית של הספר, בוכת התיאדרון: מתי נולדה ולשם מה? איך התפתחה במשך השנים? באילו ארצות ותרבותות? נדבר על מסורות שונות של תיאדרון בוכות, ונתעכ卜 על ארבעת סוגים הבובות השכיחים ביותר: בובות הכבפה, המקל, החוטים והצלילות.

נתחיל בסיפור אמיתי: בכפר אחד בברוניאו חלה אדם באופן קשה ופתאומי. ה"שאמאנית" הזקנה (מעין כוהנת), רופאה ומכשפה בעת ובעונה אחת) הזעקה אל מיטתו. היא פתחה את צורזה, הוציאיה ממנו בובת עץ קטנה והחלה לשיר: "הו שד, הוא רוח המחללה, הנגה הבאתית לך את דמות החוללה. מחללה, עברי לדמות החוללה. מחללה, עברי לדמות החוללה!..." אחר כך הכינה הזקנה סל קטן עם מעט א羅ן, מלח וטבק, מתנה לר' רוח המחללה. היא צירפה את הבובה לסל, לקחה הכלול למקום שבו פרצה המחללה, ושם שבה ואמרה: "הוא שד, הוא רוח המחללה, הנגה דמות החוללה. שחררי את נשמתו והיכנסי אל דמותו היפה ממנו בהרבה: הוא רוח המחללה, ראי את הדמות היפה ועובי את החוללה העלוב. היכנסו, רוח, היכנסו אל הדמות היפה!" האם הטיפול הצליל? האומנם התפתחה המחללה ועברה לבובה היפה?

את זאת לא נדע לעולם, כי הספר "זמרות הזובב" שבומו מופיע בספר, אינו עוסק באדם מסוים. והוא אוסף של מנהגים וטקסי שליקט אנטropולוגיה בשם ג'ים פרידר ממקומות שונים בעולם. על אף ההבדלים העצומים בין התרבותיות, יש גם קווי דמיון, הנחות יסוד משותפות: בני האדם של פעם האמינו שלכל דבר יש נשמה – לבני החיים, לצמחים ואףלו לאבניים. קוראים לזה תפיסת עולם אגנימיסטי. אגנימיזם פירושו הנפשה, מושג נפש, יהוס נפש למשהו דומם. כמו סרט אגנימציה شبבירות הוא סרט הנפשה, ככלומר סרט שמנפיש = מהchia, ציורים דוממים. בני האדם האמינו שאפשר "לשכנע" את העולם לנ Hog בדרכ הרצואה להם. כדי לעשות זאת צריך ליצור קשר עם

11

עולם הרוחות, עם עולם הנשמות של הדברים. הקשר הזה נוצר בטקסים שערך מכשף השבט. אחדים מן הטקסים היו משותפים לכל השבט – הורדת גשם למשל, או עצירתו בזמן שיטפונות, הצלחה בצד, ניצחון במלחמה וכדומה. טקסים אחרים היו אישיים. הם נועדו לעוזר לאדם ברגע המשבר, מרגע הלידה – היו טקסים שעוזרו לאנשים להגעה לעולם – ועד רגע המוות. וכך, גם המתים נזקקו לעזרה כדי לעבור לעולם הבא...)

בטקס הריפוי שתיארנו נעורת השאמנית בובבה. לבובות יש מעמד מיוחד בעולם החפצים. מבחינת החומר הן שיכות לעולם הדומם אבל בצורתן הן דומות לאדם, ולפיכך יש להן יכולת מיוחדת להקסים את הרוחות ולבבלן אותן. טקסי ריפוי מסווג זה התקיימו בכל רחבי העולם. וחלקם אף התקרב עוד צעד לעבר תיאטרון הבובות: כשהשד נכנס לבובה היא הייתה מתחלת לkapts' ולהשתולל.

הטקסים הללו תועדו על ידי אנטרופולוגים שחיו בקרבת שבטים נידחים, מן המאה התשע עשרה ואילך. אבל העדויות לקיומן של בובות מונפשות הן קדומות בהרבה; הרודוטוס, ההיסטוריה היווני, מתאר פסלים מונפשים כחלק מפולחן האל המצרי אוזיריס והאל היווני דיויניסוס. חלקו גוף של הפסלים היו מופעלים מבחוץ, בעזרת חוטים, או מבפנים, על ידי כוהנים שנכנסו אל הבובות הגדולות. בתחילת שימושם הובות רק לטקסים דתיים, אבל אחר כך התחלו אנשים עשירים להזמין הצגות כאלה לארוחות פרטיים וציבוריים. הבובות עברו לידי שחננים ומספרים סיפורים והפכו לסוג של בידור.

אפלטון, הפילוסוף היווני, השתמש בתיאטרון הבובות כמשל וכדיםומי. בספר החוקים הוא כתוב: "האם לא נוכל לדמות שכל אחד מאיתנו, בני-האדם, הוא בובה שנוצרה בידי האלים, כמו צעצוע למשחק, או אולי בכוונה עמוקה יותר, לעולם לא נדע. אך דבר אחד ברור: רגשותינו הם כמו החבלים, החוטים שימושיים אותן בכיוניות שונים ומונוגדים..."¹²

בימי-היבניים היו בובות גם בכנסייה הנוצרית. בובה מונפשת של ישו, למשל, שדים "אמיתי" זורם מפציעו, או בובה מריה שדמות זולגות מעיניה... הפלא הזה הקסים את המאמינים ועורק לאנשי הדת להשפייע ולשלוט. אבל יום אחד התחלו הבובות (כלומר, האנשים שהפעילו אותן) להעביר ביקורת על הממסד הדתי. או-או דחו הcamris את תיאטרון הבובות והטילו עליו איסורים והגבבות. ואולי דווקא משומם כך העוז הבובות לומר דברים אפילו יותר, בוטים, גסים, אסורים... דהמויות העממיות היו מכוערות, מעוותות, עם גבנון, אף באורך מוגזם, עיניים בולטות שיוצאות מחוריהן. אם זה היה בן-אדם אמיתי היינו נרתעים ממנו, אבל זאת בסך הכל בובה. היא לא מוכרכה להיות מנומסת... מיילים גסות? קללות? חשיפת שחיתויות בחלונות

הגבוהים? לבובה מותר לומר מה שלנו אסור. מותר לה לזלزل בכל מי שאחנו אמרים לכבוד, כמו כמרים, שוטרים, רופאים, שופטים, בעלי בתים עשירים ואפילו תנינאים מפחים. ואת בסך הכל בובות, מגוחך מדי להעניש אותה. תיאטרון הבובות, כמו קרנבל פורים או תוכניות הסאטירה של היום, אפשר לשחקנים ולצופים לבטא את היצרים והדחפים הסודיים שלהם ללא חשש. שכן, כל זה נעשה בתוך מסגרת ברורה: אחרי ההציגנה נארזו כל הבובות בחכילה וחוורו להיות חפצים חסרי חיים.

אמני הבובות של אירופה נדרדו מקום למקום. הם הופיעו ברחבות ובכיכרות לצד להטוטנים ולוליאינים, בילוין זרבות, קוסמים ו"פלאי טבע" כמו אנשים עם שני ראשיים וגבירות עם זקן. בובות אחרות, בעלות מראה מעודן ונימוסים טוביים, הופיעו לפני הזמנה, בטרקליניהם של האצילים והעשירים. בובות אלו שוכלו בעוזרת מגנוגנים יותר וייתר מסובכים. הן יכולו לעפעף ולהזיז כל אצבע בנפרד, אבל ככל שהתאמצו לחקות את האדם ולהידמות לו, כך נראו יותר מלאכותיות ומוגבלות. תיאטרון הבובות ירד מגדולתו ונדחק אל חדר הילדים ואל שולי התרבות.

בארצות המזרח הרחוק שמר תיאטרון הבובות על הקשר הדתי והתקסי. על המסורת האמנויות המפוארת והמגוננת שלו נרחיב בהמשך, בתחנות השונות של הספר.

גם במצרים וגם במערב קיימים ארבעה טיפוסי בובות עיקריים, הנבדלים זה מזה באופן הפעלה: בובות הcuppa, המקל (או המוט), החוטים (הMRIÖNTOTH), והבובות השטווחות של תיאטרון הצלליות.

היה הייתה בוכת תיאטרון

ובובות כפפה

ובובת ה cpfape היא למשמעותה כפפה שהבדיקו לה ראש וידיים קטנות. כשההמפעיל מזין את כף ידו, זהה גם הבובה המולבשת עליה, ומתרמלאת חיים. להפעלה כזו, ללא תיווך של מוטות, חוטים או מנגןון, קוראים "הפעלה ישירה". כיון שהבובה מותאמת לצורת כף היד של המפעיל, נוצר עיוזת. היחסים בין חלקי גופה של הבובה שונים מהיחסים בין חלקי גופו של אדם רגיל: כפות ידייה של הבובה הן בדרך כלל קטנות ביחס לראש, ומהוחרות ישן לגוף, ללא זרועות. ראש הבובה גדול מדי, ואין לה כמעט צוואר. חלקו התחתון של הגוף קיים רק בדמותו של הקהלה. האם היא דומה לאדם? קצת... אין ספק שהוא בובה מצחיקה. אפילו בובת cpfape של מלך חשוב תהיה קצת מצחיקה. מה שמיוחד בובות אלה הוא שהבובה יכולה לעשות כל פעולה שהמפעיל יכול לעשות בcpfape אחד: היא יכולה לחבק, להכות, להחזיק חפצים ולהשליך אותם מן התיאטרון...

אפשר להפעיל שתי בובות במקביל, אחת על כל יד. אפשר "לפשט" בклות בובה שסימנה את תפקידה וללבוש את הדמותה הבאה. וכך היה תיאטרון בובות cpfape לעתים קרובות "תיאטרון של אדם אחד": אדם אחד הפעיל את כל שלל הדמויות.

16

פָנַץ' וְגִ'וֹדִי

בגרמניה, פטראשקה ברוסיה, ועוד ועוד. בסורקיה וביוון היא נדקה אל תיאטרון הצלליות. שם קוראים לה קרגוז או קרגיזיס. ואפילו בתיאטרון האינדוני הנשבג יש מוקיונים כאלה המازנים את סיפורי האלים והאצילים. הדגשת משתנים בה, שם, בהתאם לתרבות המקומית, ועודין מדובר באותן לצ'טיפש וחכם, שוטה, בוטה ומלא חיים.

פָנַץ' וְגִ'וֹדִי
רבו על פאי.
הרביץ פָנַץ' לְגִ'וֹדִי
מכות עד בלדי.

אמר פָנַץ' לְגִ'וֹדִי:
"רוֹצֶחֶת גַם סְטוּרָה?"
אמרה גִ'וֹדִי לְפָנַץ':
"קְבֻלָּה צְרוֹה!"

(משiriי "אמא אוזזה", תרגום חופשי ומעודכן: רוני מושנzon נלקן)

פָנַץ', וגִ'וֹדִי היו אנשים היינו נחרדים, אבל גם התינוק שלהם הוא בסך הכל בובה. שום דבר לא יקרה לו, אנחנו יכולים לzechוק עם פָנַץ', שמע לעשות כל מה שמתחשך לו, בלי עכבות, בלי רגשי אשמה...

לקראת סוף ההציג מגיע מלאר המות אל פָנַץ', וmbksh ממנו להכניס את ראשו לולאה של עמוד התליה. פָנַץ' אומר: "אני לא מבין איך, תראה לי." מלאר המות מכניס את ראשו ללולאה: "אתה רוֹאֶה? כֵּן!" מייד מותח פָנַץ' את החבל ותולה את מלאר המות. כך מתגבר לו פָנַץ' אפילו על המות. ואמנם – כיצד יכולת בובה למות, אם מעולם לא יכולה בובות הובות, שלא כמונו, הן חיתה? הובות, שלא כמונו, הן בנות אלומות.

דמות הלץ החזופה של פָנַץ' מופיעה בארצות שונות באירופה בשמות שונים: גִּינְזָול בצרפת, פּוֹלָץ' גִּינְלָה באיטליה, קְסְפָּרָל ומרביצה לו מכות נמרצות. לו

לא במקורה מכונה בובת הכהפה העממית האנגלית בשם פָנַץ'. "פָנַץ'" באנגלית, פירושו אגרוף, זה בדוק מה שהוא: אגרוף ועליו בובה מכוערת בעלת אף אורך, גבון וחוג גרגילים קטנטנות ובלתי מתפקדות, תלויות כמו שני סמרטוטים. ה"אג'רוֹף" הזה, פָנַץ', נפגש במהלך הספרעם דמיות שונות, נלחם איתן ותמיד מנצח בסופו. יש לו בת זוג, גִ'וֹדִי, שגם היא גסה וחכופה. פָנַץ' וְגִ'וֹדִי תמיד רბים, אבל בסוף משלימים ומתפייסים, מתחבקים ורודים. בקטע מסויים בהציג גִ'וֹדִי מבקשת מפָנַץ' לשומר על התינוק שלהם. פָנַץ' מחבק אותו, מנדרן, אבל התינוק בוכה ובוכה בקול צוחני. הוא מנסה לתת לו לאכול נקניקיות ווגם זה לא עוזר... לבסוף זוקק אותו פָנַץ' מהלון התיאטרון. כשגִ'וֹדִי מגעה היא מבונן כועסת עליו מאד ומרביצה לו מכות נמרצות. לו

